Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 115 1994

Svenska Litteratursällskapet

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson
Lund: Ulla-Britta Lagerroth, Margareta Wirmark
Stockholm: Kjell Espmark, Ulf Boëthius, Ingemar Algulin
Umeå: Sverker R. Ek
Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Slottet, ing. A0, 752 37 UPPSALA

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,
Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 UPPSALA

Utgiven med stöd av
Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* skall lämnas dels på diskett (företrädesvis i ordbehandlingsprogrammen Word för Windows, Word för DOS eller Word Perfekt), dels i form av utskrift på papper.

ISBN 91-87666-09-X
ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Reklam & Katalogtryck, Uppsala 1995

över- och underordning, tvång till representativitet i formfulländat uppträdande och slöseri i möblering, textilier, påkostade måltider med dyrbara bordsuppsättningar, utomordentligt krävande kvinnomoden, osv.

Genom århundraden hade den europeiska överklassen idkat en iögonfallande lyxkonsumtion. Med en försiktig början i det sena 1700-talet uppkom nya normer som bars upp av en till antalet och inkomsterna växande medelklass. Och i slutet på 1800-talet segrade de nya normerna – enkelhet, trevnad, mellanmänsklig värme, (relativ) frihet för barnen, och Carl Larsson blev en av de stora förkunnarna av dem, både i Sverige och i Tyskland. Men i Tyskland var det konservativa motståndet ännu starkt, och de nya normerna väckte därför större uppmärksamhet. Den som köpte Langewiescheböckerna bekände sig öppet eller oavsiktligt i den kulturella klasskampen. Detta var tydligare i Tyskland än i det lugnare Sverige.

Lengefeld betonar, att Langewiesche inte hade framhållit det svenska eller nordiska hos Carl Larsson. Hade han siktat på det, borde han ha utgivit fler nordiska konstböcker – t.ex. norrmännen Theodor Kittelsen och Gerhard Munthe eller finnen Akseli Gallen-Kallela. Däremot framgår av ett stort antal recensioner, som dr Lengefeld ger exempel på, att många tyskar inordnade Carl Larsson i ett stortyskt eller storgermanskt mönster. Den tyska nationalismen och patriotismen var till stora delar aggressiv – och det var den svenska inte; patriotism i en småstat kan av naturliga skäl inte vara expansiv-aggressiv. De flesta anhängarna av livsreformen i Tyskland var heller inte aggressiva i sin tyskhet. Men där fanns glidningar över till Blut- und Boden-mystik och till antisemitism. Det rådde givetvis varken Langewiesche eller Carl Larsson för. Men reformtankarna kunde missbrukas.

Ett grundmotiv för Carl Larsson var »hemmet» och i och med detta också »hemlandet»; när han förvärvade gården Spadarfvet, var det väl också en önskan att komma »tillbaka till rötterna». Emellertid betonade Larsson inte Dalarna som ideal-Sverige; han målade inga bilder av skogs-Sverige. Hans gård Lilla Hyttnäs sades visserligen ligga på en slagghög, men Larsson talade inte om hur dena slagghög hade uppkommit. När Selma Lagerlöf skrev om sin hemprovins, Värmland, talade hon tydligt om dess industriella förflutna med dess järnhantering – inte så Carl Larsson.

Lengefeld noterar att Larssons bildvärld saknar erotik. Den passade inte i den borgerliga reformrörelsen varken i Sverige eller i Tyskland. Lengefeld gör korta jämförelser mellan Larsson och Ludwig Richter, som vid och efter mitten av 1800-talet i en rad av träsnittsbokillustrationer förhärligade familjelivet med en lätt sentimental anstrykning, samt mellan Larsson och Fidus (Hugo Höppener, 1868–1948), vars teckningar av nakna sol- och livstillbedjare – ren kitsch – nådde en stor publik. Larsson saknade benägenheten för sentimentalitet, för nakenkultur och jugendstilskitsch. Det vittnar gott om den tyska publiken, att Larsson förmådde konkurrera med Fidus.

Lengefeld visar utförligt och övertygande, hur väl Larsson svarade mot starka idéer och stämningar i tiden, både i Sverige och i Tyskland. Är därmed sagt att Carl Larsson inte angår oss längre i dag? Lengefeld diskuterar inte den frågan. Hon nämner bara i korthet att försäljningsframgången för Larsson i Tyhskland har fortsatt och fortsätter än i dag. Det är tydligt att hans konst inte tillhör det förflutna i Tyskland. Vad Sverige beträffar, hade Nationalmusei Carl Larsson-utställning 1992 mycket stort tillopp; det var med avsikt som museet lade denna stora utställning det år, då det firade 200-årsdagen av sitt grundande.

Lengefeld har ingen anledning att diskuter Larssons estetiska kvaliteter. Hans stora framgång berodde mest på ideologiska grunder; men han var i sin tid en modern konstnär, med en ny rumsuppfattning och linjekonst, som anslöt både till franska och japanska förebilder. Han gjorde det faktiskt tydligare och bättre än andra svenska och tyska konstnärer. Därmed gav han de ideologiska motiven en åskådlig kraft som tydligen förmår att verka än i dag. Reformidéerna från tiden kring 1900 är kvar som ett inslag i nutidens svenska livsmönster. (Därmed vill jag inte förneka att det är stor skillnad mellan de unga som i början på vårt århundrade sjöng »Vi gå över daggstänkta berg» och dem som i dag strömmar till diskoteken.)

Dr Lengefeld har grundligt arbetat sig in i idéer och stämningar i tiden kring 1900, både i Sverige och i Tyskland. Hon har mycket flitigt öst ur flera rikhaltiga arkiv, utan att drunkna i dem; hon behåller överblicken över hela den reformsinnade kulturscenen.

Recensenten som tillhör en äldre generation har fått fördjupad kännedom och många belysande kommentarer rörande den kulturmiljö som var hans föräldrars, en gång i ett oåterkalleligt förflutet före första världskriget. För de flesta i dag är detta farfars och morfars och deras föräldrars värld. Men somliga bland de levande i dag bor ännu i hus som byggdes omkring och efter 1900 med de nya idealen, och de har kvar möbler och bestick hemma som är från denna tid. Och så läser de (förhoppningsvis) alltjämt några av de stora berättelserna och dikterna från denna tid och ser med behållning på konst från åren kring och efter 1900 – däribland verk av Carl Larsson.

Rudolf Zeitler

Svante Lovén: *Skuggornas rike. Mytiska mönster i Heidenstams Endymion och Hans Alienus.* (Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet 30.) Uppsala 1993.

Svante Lovéns undersökning är ytterligare ett välkommet bidrag till den Heidenstamforskning som glädjande nog ter sig allt livaktigare. Först som sist vill jag poängtera att det är en mäktig uppgift SL förelagt sig och jag ser hans ambition och oräddhet samt en viss intuition som lotsat honom förbi somliga metodiska blindskär som avgjorda tillgångar.

Avhandlingens syfte är en analys av mytiska mönster i Heidenstams båda romaner *Endymion* (1889) och *Hans Alienus* (1892). Med mytiska mönster menas här sådana strukturer av symbolisk, metaforisk och berättarteknisk art som kan förbindas med mytologisk-religiös symbolik.

Avhandlingen är upplagd enligt följande: I inledningen redogör Lovén i tur och ordning för bakgrund, tidigare forskning, sin egen metod, avhandlingens uppläggning samt materialsituationen. Därefter vidtar själva undersökningen vilken sönderfaller i tre kapitel, där *Endymion*, *Hans Alienus* (bokens huvudkapitel och tyngst vägande parti) och *Karolinerna* samt *Folke Filbyter* (de båda senare i ett kort avslutande kapitel) tas upp till behandling.

Lovéns ursprungliga intention var att utreda dödstematiken i Heidenstams verk. Emellertid fick sagda tematik ge vika för överensstämmelser mellan »Heidenstams texter och fornegyptiska hinsidesföreställningar, fruktbarhetsriter, schamanska sedvänjor och annat religionshistoriskt stoff», som det heter på s. 11. Här anknyter så Lovén till Heidenstamlitteraturen, där namn som Böök, Fries, Elovsson, Lidén, Axberger, Brandell och Lindé passerar revy. Dessa kommentatorer från skilda decennier har det gemensamt aatt de från olika utgångspunkter och infallsvinklar uppmärksammat bland annat Heidenstams flödande bruk av »hedniska symboler, dunkelt sakrala stämningar, förfäders ropande ur jorden och eldsbelysta offerscenerier» och – då utifrån väsentligen biografiserande och psykologiserande resonemang – sökt fixera Heidenstams särart.

När så Lovén går över till att presentera sin metod, konstaterar han inledningsvis att ett traditionellt komparativt och idéhistoriskt perspektiv inte är tillräckligt utan måste kompletteras med en vad han kallar mytisk läsart. Han menar sig ha funnit stora, sammanhängande och viktiga motiv- och symbolkomplex med hjälp därav, men ställer inte den mytiska läsarten *mot* det tidigare nämnda perspektivet utan låter dem mötas i sin framställning.

Som oundgänglig för den mytiska läsart Lovén vill pröva på Heideernstam ser han religionshistorikern Mircea Eliade som i sitt omfattande författarskap intresserat sig främst för de religiösa symbolernas fenomenologi. Det som Eliade därvidlag kartlägger är ett arketypiskt drama, vilket Lovén i huvudsak bestämmer i termer av *monomyt* och *illud tempus*, livets arketypiska cirkel respektive begynnelsens mytiska tid som dessutom utgör något av ett »evigt nu». Begreppen diskuteras närmare i genomgången av studiens metod.

Lovén finner sagda arketypiska drama vara behäftat med vissa deskriptiva komplikationer, generellt problematiska för den mytinriktade forskaren att tillämpa, men han menar att det trots allt synes vara en fruktbar väg att gå just beträffande Heidenstam, eftersom man »i hans texter finner att de primära narrativa mönstren fylls av utpräglat arkaiska symboler, attribut och laddningar» för att låna Lovéns egen formulering på sid. 21.

Lovén avslutar så sin inledning med att kommentera disposition och materialsituation. Som huvudobjekt för sin bok ser han de båda romanerna enligt ovan, ett val som han motiverar genom att hävda att de mönster han vill analysera ofta är tydlligare och mer utbredda i berättande prosa än i lyrik. Han företar dock utblickar mot andra texter med syfte att fixera den behandlade tematiken. Dessa texter utgörs av dikter, brev, artiklar och essäer av Heidenstams hand och dras in i framställningen, då de »stöder, nyanserar eller komplicerar en tolkning», som Lovén formulerar saken på sid. 24.

De båda romaner som Lovén tar sig an studeras med hjälp av i stort sett samma analytiska schema. Först behandlar Lovén romanernas historie- och tidsuppfattningar, dvs. texternas kosmologiska ramar, som avhandlingsförfattaren ser det. Detta ger vidare »en diskussion av synen på det förflutna, och då särskilt antikuppfattningen, varefter följer en analys av handlingsförlopp och personteckningar mot bakgrund av heroiska mönster».

För Lovén är Endymion i grunden en roman om en kulturkonflikt – den mellan ett Österland statt i förfall, vissnande, förruttnelse och terminal sömn, det sista stadiet före undergången och ett vitalt och expanderande men livsförnekande Västerland.

För Lovén kretsar romanens tematik vidare kring kampen mellan två tidsåldrar, antik och 1800-tal, där den förra, en guldålder, fortfarande lever i Österlandet. Avhandlingsförfattaren ser det förgångna manifesterat främst i termer av »heliga rum», numinösa platser, där man fortfarande kan ana antiken och den forna Orienten. Det sker – om man får tro Lovén – medelst bruket av en gengångarmetaforik, där det förgångna gör sig påmint i form av mataforiska stämmor och spöken. Därigenom upphävs den världsliga tiden och *illud tempus* genomsyrar den moderna Orienten. Detta ser Lovén som en arkaisk mekanism, vilken även förstärker de apokalyptiska stämningar han tycker sig finna i romanen. Lovén påpekr att detta arkaiserande mytmönster i Endymion saknar en viktig ingrediens, återfödelsen, nyskapelsen.

Även i berättartekniskt hänseende bestäms Endymion, enligt Lovén, av mytiska mönster. Romanen har två centralfigurer, en ung amerikanska, Nelly, och en arabisk ädling, Emin. Nelly faller både för den orientaliska kulturen och för Emin. I enlighet med ett initiatoriskt-rituellt schema blir araben Nellys mystagog, då hon förs in i den arabiska kulturen.

Parallellt med detta skildrar Heidenstam hur Emin organiserar och leder ett misslyckat uppror mot det förhatligt västerländska. Det mytiska mönster som Lovén här urskiljer som strukturellt normerande är det som internationellt benämns *the heroic quest*. Lovén understryker att bruket av sagda tema framstår som delvis ironiskt. Här urskiljer han en mytförstörande mekanism som han menar delvis upphävs, då Emin faktiskt ställvis framstår som genuin hjälte – då »mot författarens vilja» (sid. 62). Den numinösa aura Emin får bleknar dock snabbt och hans misslyckande leder till hans död och till att Nelly besinnar sig och accepterar sin västerländska identitet.

När så Lovén oförskräckt griper sig an *Hans Alienus*, inleder han med ett referat av romanens handling och uppbyggnad – ett mindre vanligt grepp i avhandlingssammanhang, men enligt författaren nödvändigt för den fortsatta framställningen.

I fråga om romanens första parti, »Löftet», koncentrerar Lovén sina krafter på Hans Alienus' *faiblesse* för skönhetsfilosofi och sinnlig njutning, då grundad på en antiksyn av gängse guldålderssnitt, För Hans Alienus är den samtida västerländska kulturen stadd i förfall i dess egenskap av övergångsskede mellan sagda guldålder och en möjlig frammtida av i princip samma snitt. Platsen är Rom och i likhet med vad som gäller för

Endymion, så är antiken också närvarande – då i form av hallucinatoriska underjordiska röster och metaforiska spöken. Här menar sig Lovén kunna urskilja samma arkaiska logik – gärna då förknippad med heliga rum. Därtill kommer ett ymnigt bruk av orgiastiska teman och motiv. Deras funktion ligger i manifestationen av Hans Alienus' estetiska och hedonistiska böjelser, men de understryker ävenledes romanens apokalyptiska tema; den världsliga tiden suddas ut under en kaotisk fas mellan två skeden i ett cykliskt skapelseförlopp. Men i likhet med vad som gäller för Endymion blir resultatet inte en ny skapelse utan på en gång aktualiserad och saboterad myt.

Det förgångnas dragningskraft samverkar i romanen med en underjordisk dito, det förgångnas fysiska hemvist. Här finns ett samband med det mytiska intresset för ursprunget. Denna mekanism präglar i hög grad *Hans Alienus*' centrala parti, »Hades», där en regelrätt nedstigning i underjorden äger rum. Även här urskiljer författaren ett partiellt bruk av monomyten, här möter ingen återfödelse, uppståndelse utan blott undergång och död – det ktoniska utövar en ensriktad dragningskraft.

Romanen igenom har Hans Alienus en formidabel motståndare och plågoande i den gamla heliga, en vederstygglig kvinnogestalt med tycke av dödS- och ödesgudinna och bemängd med ktoniska karaktäristika. Här ser Lovén ett samband med vissa hallucinatoriska kvinnogestalter i stil med sirenerna, vilka förpestar Hans Alienus' fantasivärld.

Dessa arketypiska inslag styr romanens berättartekniska struktur. Protagonistens strävan efter en lödig livshållning beskrivs i termer av en pilgrimsfärd som är så vanlig i den mytiska världen.

Det heroiska mönstret får sin största tyngd i »Hades», där Hans Alienus iscensätter sina olika hedonistiska uppslag och projekt. Här ställs han mot Sardanapal, det forna Nineves siste härskare. Den senare hyllar en dionysisk skönhets- och njutningsfilosofi och framstår som människosläktets höjdpunkt och heligt elixir för den begeistrade Hans Alienus. Emellertid finner han Sardanapal vara en undergångsfixerad gammal rumlare, ett offer för den filosofi Hans förkroppsligar och som förlorar sitt värde för protagonisten.

Sardanapal dör på bålet, och hans död är också – i en mytisk kontext – den unge Hans Alienus' symboliska död, en process som skildras i initiatorisk-rituella termer. Men igen reduceras myten: Hans Elienus återföds inte utan fastnar snarare i apati och existentiell vilsenhet.

Perspektivet skiftas temporärt, då han återvänder till den verkliga världen. I tecknet av en vunnen insikt om sanningen, en platonskt fattad skönhetslära, framstår Hans Alienus som en sannskyldig hjälte av mytiskt snitt. Emellertid kollapsar det hela, då den skoningslösa gamla heliga påminner Hans Alienus om det oöverstigliga avståndet mellan honom själv och idealen. Drömmen förblir dröm, intet mer.

I den tredje delen, »Hemkomsten», ser Lovén *quest*-mönstret bekräftat, när sonen återvänder och försonas med fadern. Tecknet är tragiskt – fadern dör inom kort och Hans Alienus återvänder till den tyska by där han en gång fick sitt uppdrag. Även här gäckas mytmönstret: den byst som föreställer Zeus duger inte som symbolisk bild för människan. Det sista Hans Alienus gör i livet är att krossa den. Lovén ser detta som en ironiskt inverterad hroisk handling, då i överenskommelse med den mytreduktion och dito förvrängning som Heidenstam så flitigt brukar.

Avhandlingens korrta sista kapitel fokuseras på *Karolinerna* och *Folke Filbyter*. Här ser Lovén monomyten fullgången, då både återfödelse och återskapande realiseras i texten. Förklaringen är enligt Lovén tvåfaldig: den svenska nationalismen genomsyrar texten och genren är den historiska berättelsen. Då har den pastorala idyllen av antikiserande snitt och den ktoniska världens lockelser ingen plats, eftersom deras roll som fristad undan en svåruthärdlig samtid ersätts av en det förflutnas roll som regenerativ källa, något som överensstämmer bättre med de äkta myterna.

Lovén ser *Karolinerna* som ett kollektivt initiationsdrama, där det svenska folket förnyas och stärks av de katastrofer som Karl XII och hans härnadståg åstadkommer. Detta tydliggörs bäst i de berättelser om enskilda öden, där soldaterna osjälviskt uppoffrar sig och vinner hjältestatus. Karl XII får samma nimbus. Lidandet leder till hans apoteos och han jämförs både med Herkules och med Kristus. Lovén poängterar att han benämns narrkonung, viket alluderar på det regenerativa offret. Även vegetationsmystiken får spela en roll, där kungens messianska funktion lyfts fram.

Sagda myt blir pregnant i *Folke Filbyter*. Lovén v erkar se texten som ren myt, då den berättar om folkungarnas mytiska anfader. Därvidlag närmar sig romanen myten som den normalt definieras: en helig berättelse om världens födelse och gudars och hjältars forna bragder. Folke smälter samman med Frey (Frö), en vegetationsgud som måste dö för att återuppstå till ungdom och fruktsamhet. Denna återuppståndelse sker i form av hans kristna arvtagare. Kristendomen föds då ur hedendomen, men det är den senares mytvärld som Heidenstam nyttjar för att gestalta skeendet.

På det hela taget är avhandlingens språkliga utformning tillfredsställande, även om en del tungfotade konstruktioner och prepositionella egenheter av och till stör framställningen. Jag tar dock inte upp dyrbart utrymme med detta, då språkdräkten i sig inte någonstans gör framställningen svårbegriplig. Dock vill jag påpeka att Lovén ställvis röjer en *faiblesse* för värderande eller svepande formuleringar som smakar mer recension eller essä än (stram) avhandlingstext.

De stickpov som är opponentens lott visar att akribin är god och en felstavning av »tragedien» i ett Böökcitat på sid. 62 och att Wallroth i litteraturförteckningen på sid. 228 saknas i personregistret stör förvisso inte läsningen av avhandlingen och jag har heller inte funnit andra fel som gör det, varför jag övergår till att granska metoden.

Lovén konstaterar inledningsvis att Heidenstams epokala hemhörighet manifesteras i dragningen till det sakrala och drömlika, till rituella och mystiska stämningar (sid. 16), egenskaper som binder Heidenstams *oeuvre*

till »sekelskiftets estetiska klimat». Den bild Lovén ger av sagda klimat är riskfyllt svepande – en naturlig konsekvens av att han här ägnar blott en dryg sida åt att beskriva detta mångfacetterade problemkomplex. Nu desarmerar författaren själv i viss mån en kritik som skjuter in sig på det problematiska i att försöka fixera distinkta samband mellan ett givet *oeuvre* och en så vagt tecknad epok geom att i stället rikta uppmärksamheten mot vad en mytisk läsart har att ge. Här är han onödigt noga med att poängtera att en dylik inte förmår tillhandahålla någon definitiv »nyckel» till Heidenstams författarskap; det skall väl inte behövas i dessa dagar, då knappast någon företrädare för vilken metod det vara må skulle komma med dylika anspråk.

Vidare tar Lovén stöd hos ett par mytforskare, J.L. Blotner och C. Moorman för att visa att den mytiska modellen dels är en tolkningsstrategi, inte en genetisk storhet, dels ser myten som ett strukturellt normerande paradigm vars viktigaste sida är dess funktion, inte dess identitet (sid. 17 f.).

Efter att ha dragit in en term (»displacement», från N. Frye) som han dessvärre fortsättningsvis inte brukar, inför Lovén en av avhandlingens viktigaste storheter, begreppet *numinositet*, hämtat från en äldre källa, R. Ottos *Das Heilige* (1917). Det står för »den skräckinjagande och vördnadsbjudande processen av det heligas *inbrytande* i världen, ett *mysterium tremendum et fascinans*». Det numinösa återfinns i *homo religiosus*' existentiella verksamhetsfält. För begreppsdefinitionen tar Lovén Mircea Eliade till hjälp men vad existentiellt verksamhetsfält egentligen avser preciseras inte. Det är synd, eftersom framställningen här förlorar i klarhet. Vidare hade jag välkomnat ett resonemang om *homo religiosus* som litterär storhet och litteraturvetenskaplig beskrivningskategori inom ramen exempelvis för genrerelevans, persongestaltning, berättare och stämföring.

Som högst betydelsefull för undersökningen framstår begreppet *monomyt*, villket Lovén hämtat från Campbell. Den senare talar om »rites of passage: *separation – initiation – return*» och Lovén för samman detta med Eliades *illud tempus*, begynnelsens mytiska ögonblick och undergångens. Som jag förstår det hela så är det Eliades olika resonemang kring ett arketypiskt-mytiskt drama runt liv–död–återfödelse som Lovén fortsättningsvis benämner monomyt.

Lovén medger att sagda arketypiska drama är så frekvent att det är svårt att finna texter där det inte aktualiseras. Ändå ser han tillvägagångssättet som fruktbart vad rör Heidenstam, eftersom denne excellerar i texter vars primära narrativa mönster är så fyllda av utpräglat arkaiska symboler, attribut och laddningar. Lovén ser vidare detta bekräftat i den egenhet som på ett tematiskt plan bestämmer Heidenstams författarskap, dragningen till det förgångn. Dessvärre preciserar Lovén inte vad han menar med primära narrativa mönster och tematiskt plan, vilket äventyrar den analytiska stringensen.

Vidare citerar Lovén Brandell som talar om Heidenstams »livet igenom bevarade känsla av att de stora ögonblicken ligger i det förflutna» och han ser ett samband mellan Heidenstams upptagenhet vid den antika världen, det svenska rikets gryningstimmar och leken vid barndomens stenar och Eliades *illud tempus* – ja han säger att de strängt taget sammnfaller. Själv ser jag kopplingen mellan Heidenstams litterära passion och betoningen av begynnelsen i *illud tempus* som så svag i konturerna, att det är svårt att ta ställning till halten av Lovéns resonemang. En precisering hade varit välkommen.

I sammanhanget tycker jag mig skönja något av ett annat metodiskt bekymmer. Spontant ser jag själv Heidenstams litterära universum som väsentligen historiserande på samma sätt som gäller för allt guldålderstänkande från de gamla grekerna, via bl.. Chrétien de Troyes och Rousseau fram till och med symbolismen. *Illud tempus* måste då sägas gälla även i dessa fall, vilket ger att Heidenstams särart blir svår att fixera. Självfallet kunde man då anföra, att syftet blott är att analysera de mytiska mönstren, inte att profilera Heidenstams texter gentemot annan litteratur. Det är ju helt legitimt, men då blir frågan varför Lovén ägnar så pass mycket utrymme just åt generaliserande litteratur- och idéhistoriska resonemang, som f.ö. ställvis blir så svepande, att de närmasr sig handbokstexten. Dessutom – och för mig viktigare – tränger sig en annan metodisk fråga på: om nu Lovén ser de mytiska mönstren som så meningsbärande, ja strukturellt normerande, för de undersökta texterna, borde han då inte ha spelat ut sagda mönster mot andra för att tydliggöra dem i och deras roll för textens organisation?

Sedan övergår han till den för boken så viktiga mytreduktionen eller mytsbotaget. Lovén säger att Heidenstam i det arkaiska symbolförrådet väljer sådant som är destruktivt och dödsbringande. Sålunda reduceras ursprungets arketyp till sina båda första led, liv och död. För Lovén rör det sig inte »som i det 'genuina' arkaiska tänkandet om en livgivande död, som är garanten för kosmos, samhällets och individens fortvaro, utan en enkelriktat dödsbetingad rörelse» (sid. 22). En fråga som inställer sig i sammanhanget är: rör det sig om myten med stort M, när återfödelsen saknas? Är död och destruktion nödvändigtvis manifestationer av en monomytisk mentalitet? Om jag förstått Eliade rätt, krävs kompletta mytschemata för att det skall kännas meningsfullt att tala om *homo religiosus*, *mentalité archaïque*. Den för mig mycket viktiga frågan blir då: kräver död, destruktion ett berättarsubjekt som arbetar utifrån ett mytiskt koncipierat imaginärt universum? Det övertygande svaret uteblir.

I fråga om *Hans Alienus* verkar Lovén se mytsabotaget som konstitutivt för själva texten, erkannerligen Hans Alienusgestalten, medan det beträffande *Endymion* står att finna i de realistiska krav 1880-talsmänniskan Heidenstam känner. Detta slår mig som anmärkningsvärt och dessvärre tar Lovén inte upp denna metodiskt problematiska skillnad. Dessutom uteblir de belägg för talet om *medvetna* ironiska grepp vilka man som läsare har rätt att kräva. Den analytiska rundhänthet som tyvärr ställvis skämmer framställningen träder här fram i öppen dager. Lovén talar betänkligt nog på flera ställen i avhandlingen just om medvetna grepp o.dyl. som verkar vila på antaganden om Heidenstams intentioner. Sålunda frågar man sig på vilket sätt sömnen som ett slutgiltigt tillstånd är ett exempel på realistiskt betingad mytförstörelse (sid. 36) – vilket det ju borde vara i ljuset av vad Lovén säger på sid. 22.

I avhandlingen talas det mycket om ironi och i särskilt hög grad gäller det för sid. 62–76, dvs. det parti som bär titeln »Emin – hjälte mot författarens vilja». Rubriken pekar emfatiskt ut en författarintention – i samklang just med *mytsabotage* – ett ordval som implicerar en viljeakt. Om vi går till de partier, där Lovén talar om ironi, så verkar den ironiska förvanskningen av det arkaiska mönstret vara det bärande, den minsta gemensamma nämnaren. Om jag förstått Lovén rätt, är det Heidenstams uttalade ambition att medelst ett ironiskt bruk av de mytiska mönstren underminera Emins heroiska status. På vilket sätt är det en nödvändigtvis *realistisk* ambition? Detsamma hade varit fullt möjligt utifrån en romantisk dito. På sid. 63 talar Lovén om det heroiska mönstrets inneboende kraft; det numinösa tar över vilket får en konflikt mellan läggning och intention till resultat. Här kan det vara skäl att återvända till sid. 22 f. för ett ögonblick. Lovén talar om en numinös status och kraft utan att nämna ur vad denna numinositet som överflyglar författarens intention egentligen är sprungen.

I de här sammanhangen glider Lovén ställvis i sina resonemang. På sid. 114 skriver han exempelvis om *Hans Alienus* att mytsabotaget är konstitutivt för författaren, men på sid. 22 är det ju gestalten Hans Alienus som saboterar. Här håller metoden inte samman. Lovén för likartade resonemang bl.a. på sid. 145, 174 f. och 183–85. Inte heller här övertygar han: jag kan inte finna annat än att mytsabotaget i *Hans Alienus* inte är specifikt bundet till protagonisten eller berättaren utan till båda, en spänning som Lovén knappast gör något av.

I betydande grad nyttjar Lovén andra texter av Heidenstam bl.a. då stoff som tidigare inte behandlats av forskningen och som Lovén förtjänstfullt lyfter fram. Grundkravet är då att dessa andra texter »stöder, nyanserar eller komplicerar en tolkning» som det heter på sid. 24. Den flitigast brukade dikten är »Damaskus» i *Vallfart och vandringsår*, vilken behandlas på åtskilliga sidor och används för att belysa vissa aspekter i *Endymion*. I likhet med Böök ser Lovén dikten som en versifierad förstudie till romanen. Lovén arbetar här i betydande utsträckning med illustrativa komparationer och det är inte alltid som jag tycker att de stöder, nyanserar eller komplicerar tolkningen. Ibland vetter resonemangen mot det genetiska. Så är exempelvis fallet på sid. 69 där Lovén tycker sig urskilja en »ironiskt oanfrätt förlaga till *Endymion* i »Damaskus», då i form av Saladingestalten. Ordet förlaga antyder rimligen ett genetiskt samband och då kan man undra, om det inte hade varit på sin plats med ett resonemang om transformationen. Dessutom tycker jag att Lovén är lite trubbig då han ser »En tumslång spindel springer in i tomma ögat / och kommer ut ur mörkret i hans öppna mun» som »synnerligen naturalistiskt» (sid. 69). Det är ju en formulering som smakar skräckromantik à la Poe mer än något annat.

En poäng med Lovéns komparationer torde vara att visa på motiviska korrespondenser inom Heidenstams *oeuvre*, även då han använder sig av andra motivkretsar än den orientaliska. Det gäller främst vissa dikter med patriotisk syftning. Här hade jag dock gärna sett att Lovén i mer precisa ordalag visat på överensstämmelserna mellan texterna än vad som blir fallet i fråga om exempelvis den allmänt formulerade ambivalensen beträffande sömnens innehåll.

Ibland är Lovén en smula njugg med exemplifikationen. Så är bl.a. fallet på sid. 38 då han talar om andra bildelement i debutsamlingen, vilka gestaltar dödsbetingad sömn men ger blott ett exempel. Betydligt allvarligare blir det på sid. 119 ff., då Lovén dryftar »Sången i kyrktornet». Den »penningekung» som jag ser närmast som en metafor för »kapitalist» – kontexten kretsar kring revolutionen (»Mot skyn av marseljäser») – uppfattar Lovén arkaiskt-rituellt. Resonemanget övertygar i varje fall inte mig. Vidare menar jag att partiet på sid. 117–23 är onödigt långt och närmar sig digressionen, då de explicita banden till *Hans Alienus* faktiskt framstår som tämlligen vaga. De texter som borde belysa huvudtexten tenderar här att få huvudutrymmet.

Lovén polemiserar sällan mot andra Heidenstamkommentatorer och när det någon gång sker är det i sympatiskt hoverade ordalag. Lovén strävar istället hela tiden efter att integrera andras diskurser i sin egen – en sympatisk ambition som han på det hela taget lyckas väl med.

Komparationer är inte Lovéns allra starkaste sida. Bekymret är mestadels att resonemangen ter sig för allmänna och korrespondenskraven är för lågt ställda. Jag skall ge några exempel och börjar med ett par referenser till Bibeln. På sid. 67 citerar Lovén Heidenstam:

> Helige! Helige! Helige! Jag är gammal. Jag har sett verlden. Jag har sett Stambuls laster förderfva vårt folk. Jag har sett våra städer krympa ihop som torkande frukter. Förfallna stå våra palats och på våra stora mäns grafvar tjuta schakalerna. Mutade, köpta äro våra herrar, och af våra vinstockar hemta de otrogne den dryck, hvarmed de berusa sig. Helige, led oss, tala till oss och vi lyda.

Detta parti hämtat från sid. 134 i *Endymion* jämför så Lovén med Jesaja 1:7 och 6:3. Där heter det: »Edert land är en ödemark, edra städer äro uppbrända i eld, edra åkrar förtäras af främlingar i eder åsyn». »Helig, helig, helig är Herren Sebaot.» Visserligen är tonen biblisk, om man så vill, men »städer som krympa ihop» respektive »edra städer äro uppbrända i eld» är inte varandra tillräckligt lika för att motivera ett komparativt omdöme som Lovéns. Då tror jag mer på hans koppling mellan *Hans Alienus* II, sid. 64 f. med Josua 10:12–13.

På sid. 73 tycker jag Lovén gör alldeles för mycket av en ytlig överensstämmelse mellan sid. 93 i *Endymion*, där kadin är sjuk och behöver läkarhjälp och det stoff i sagokretsen kring den heliga Graal, »där riddaren görs ansvarig för 'fiskarkungens' tillfrisknande». Detsamma gäller också, då Lovén på sid. 75 och 202 anknyter till sagda stoff. Jag kan inte se att analysen av *Endymion* och »Måns Fransöske» i *Karolinerna* vinner på greppet.

Inte vidare lyckosam är heller referensen till *Niels Lyhne* på sid. 95, särskilt då formuleringen »knappast

kan ha undgått». Det finns inget som i sak strider mot tanken men resonemanget borde ha utförts mer energiskt, särskilt då i ljuset av not 56, där Lovén hänvisar bl.a. till Kamras. Lovén går ju knappast längre än den senare.

Så till sid. 189. Lovéns referens till *Also sprach Zarathustra* – kontexten är Sardanapals död –verkar rimlig, men Lovén pressar i mitt tycke komparationen, då han så oreserverat drar in Pindaros i sammanhanget. Han kursiverar »låt vinden fylla ditt segel» och sammanför det med »inbillningens stormvind fyllde andens segel och ryckte allt mot undergången och evigheten». Betoningen av eftermälet har Heidenstam och Pindaros gemensam – det är sant – men kontexterna går isär: Pindaros prisar givmildheten och Heidenstam fantasin. Något belägg för att Heidenstam var förtrogen med Pindaros ger inte Lovén.

Så över till Lovéns läsning av *Endymion*. Den bild av romanen såsom uppvisande ett rikt mått av exempel på mytiska mönster, särskilt sådana som hör hemma inom monomytens ram, är inte riktigt min. Min egen läsning lyfter inte fram sagda mytsystem som något strukturellt normerande paradigm för romanen. Skälen för att jag inte kan bekräfta Lovéns resultat står att finna i användningen av begreppet numinositet, några för mig tveksamma tolkningar och ett otillräckligt beaktande av romanens faktiska genreprofil.

För Lovén är det viktiga i fråga om det numinösa just »den skräckinjagande och vördnadsbjudande processen av det *heligas inbrytande* (min kursiv) i världen». Det bekymmersamma är att Lovén i sin jakt på det numinösa hemfaller åt suggererande och imprecisa formuleringar samt resonemang som jag uppfattar som övertolkningar eller åtminstone som pressade. I själva verket finns det blott ett par ställen i avhandlingens parti om *Endymion*, där jag menar att det är befogat att alls nyttja termen. Dessvärre ser det oftast ut som i följande exempel. På sid. 42 citerar och kommenterar Lovén en passus i Endymion:

> Då Liljornas Väktare utbredde sin brokiga matta i det saftiga gräset och uppdukade anrättningarne, föllo blombladen ned öfver faten och kopparne. De lade sig i mörkröda, ljusröda eller hvita buketter på Emins axlar och turban. De snöade öfver Nellys armar, samlade sig i hennes knä och hennes sorbetglas samt fyllde luften med vällukter.

> Den anslående tablån är präglad av *fin de siècle* esteticism och vegetationsmystik, där blombladen som samlas i Nellys knä förlänar hennes gestalt en vagt numinös, fruktbarhetskonnoterande aura

Man kan fråga sig exakt var i citatet finns den formulering som lockar fram det heligas skräckinjagande och /eller vördnadsbjudande närvaro. Lovén läser in för mycket här (och dessvärre annorstädes).

På sidan 38 menar Lovén övergivenheten och beklämdheten vara döden näraliggande upplevelser och detta i en kontext som inte ens han själv verkar se som helt övertygande. På sid. 40 hävdar Lovén att Heidenstam skapar en ironisk effekt, då han begagnar sömnmotivet positivt och inte dödskonnoterat. Varför *ironisk* och varför det emfatiska *givetvis*? Jag kan inte se någon ironi här; det övriga sammanhanget ger i stället besked om att partiet illustrerar Orientens vällustigt lockande sida, vilket Lovén f.ö. själv noterar. Det ironiska och det lockande samsas inte särskilt väl, något som Lovén knappast uppmärksammar.

Pressat blir talet om de närmast apokalyptiska kaosmarkeringar som möter på sid. 53 f. i avhandlingen. »Framtiden vandrar lugnt» (*Endymion*, sid. 42 f.) klingar i mitt tycke inte särdeles kaotiskt-apokalyptiskt i mina öron.

Direkt övertolkning blir det fråga om, när Lovén ser »som hvita spöken stodo kvinnorna kring limonadförsäljarens bod» som ett utslag av *illud tempus*. Kvinnorna *är* inte spöken, de *liknar* blott dylika, och där kommer Lovéns koppling till Eliade, vilken talar om »des âmes des morts» i gungning.

I fråga om Nellys och Blumenbachs promenad genom Damaskus gator för Lovén in begreppet *nekyia*, underjordsvandring med farofyllda förtecken. Det främsta skälet för denna benämning synes vara själva besöket i bokbasaren. *Nekyia* blir då främst ett element i en initiationsrit med Emin som mystagog och Nelly som neofyt. Då Lovén så diskuterar Emins föga gloriösa inbrott begagnar han visserligen inte explicit termen, men det verkar ändå klart att det rör sig om en mytanknuten underjordisk vandring i hans läsart. Att tala om *nekyia* här urvattnar begreppet. Där det enligt min mening blott varit fråga om fornglädje och respekt för det österländska vill Lovén envist se ett systematiskt bruk av mytiska mönster och mytreduktion.

Själva grunden för Lovéns resonemang om myten som strukturellt normerande övertygar mig inte och i stället väljer jag att se romanen som på sätt och vis två romaner i en. Dels är den en idéroman där Österlandets förfall och den därvidlag kompensatoriska fornglädjen står i fokus och där [de ytliga] korrespondenserna med Lovéns *M*yt framstår mer som tillfälliga än som konstitutiva, dels är den en kärleks- och äventyrsroman med inslag hämtade från kriminalgenren.

Det senare blir tydligt i skildringen av inbrottet som smakar mer av kriminalroman än heroisk myt; lite tillspetsat kunde man annars se genren med alla dess underjordiska företag som anstruken av *nekyia*. Det verkar mindre givande.

Lovén står på betydligt fastare mark, när han diskuterar de mytiska mönstren och deras manifestationer i *Hans Alienus*. Det omfångsrika kapitlet präglas ställvis av en viss oöverskådlighet – det gäller särskilt avsittet »den icke-lineära tiden» men det är inte så svårt att (dock med undantag för resonemangen om Heidenstams dialektiska historiesyn) acceptera vissa av Lovéns huvudresultat, även om vägen dit ibland blir lite omständlig. Jag koncentrerar mig fortsättningsvis på – i mitt tycke – avhandlingens lödigaste partier, »det förflutnas och jordens magi» samt »det heroiska komplexet». Detta hindrar dock inte flera metodiska rundhäntheter och imprecisa resonemang även här. Så är nog inte valet av Lord Raglan som berättarteknisk auktoritet alltför lyckat. Dessutom undrar man om Lovén i sammanhanget inte funderat över Propp *et*

consortes. Vissa av Propps transformationer i fråga om *the heroic quest* hade nog varit mer lyckosamma. Dessutom måste man ställa den besvärande frågan: behövs ö.h.t. Lord Raglan? Det viktigaste heroiska elementet, utvaldheten för ett heligt uppdrag, saknas och för övrigt aktualiseras blott några av Raglans kategorier (och då ofta i förändrad eller förvanskad form). Jag har svårt att se något som inte kunnat belysas utan Raglan!

Naturligtvis har Lovén rätt, när han på sid. 174 ser Ahirabs och Hans Alienus bad som en bild för deras tilltänkta sexuella förening. Om Lovén annorstädes då och då drar mot övertolkning, stannar han här onödigt tidigt: i mitt tycke borde han ha kommenterat det konnotiva sammanfall mellan samlaget och döden som »den isande kylans bad» implicerar. Frågan är vidare, om han inte, mer än vad som är fallet, borde ha uppmärksammat de spänningar mellan *regressus ad uterum* och »dödsbadet» genererar. Ahirb representerar kallt liv/levande död – i tydlig kontrast gentemot de övriga kvinnorna. Redan här pekas enligt min mening hennes öde ut. Dessutom är jag inte helt med på Lovéns referens till Eliade. Hos honom är ju själva nedstigningen *ad uterum* farofylld (han nyttjar ju den starkt laddade termen *vagina dentata*). Detta saknas i Heidenstams kontext. Vidare hade jag här gärna sett att Lovén dröjt lite mer vid vad själva badscenen har att ge. Det är ju inte så enkelt som att Heidenstam låter Ahirab och Hans Alienus köttsligen förenas utan vad som skildras kanske kan beskrivas som *hieros gamos* med förhinder. Det är tveklöst att som Lovén gör se mordet på Ahirab som en offerhandling, men han kunde gott ha tryckt på att Ahirab s.a.s. verkar vigd åt döden redan vid nedstigningen till badet, att det gåtfulla i hennes beteende förstärker stämningen. Samma effekt får enlligt min mening den sekvens som följer, när de stigit upp ur badet och Hans Alienus skall smörja in den halvnakna flickan. I detta möts erotiskt färgad akt och dödsförberedande ceremoniel, vilket ytterligare laddar kontexten inför vad som omedelbart följer.

I sammanhanget återfaller dessvärre Lovén i sitt diffusa bruk av termen numinös och partiet störs vidare av talet om homoerotiska implikationer på sid. 183: på vilket vis är själssammansmältning nödvändigtvis erotiskt konnoterad?

Jag är den förste att beklaga att Lovén inte ägnat den fullgångna myten som den den kommer till uttryck i *Karolinerna* och *Folke Filbyter* betydligt mer utrymme än vad han gör i det avslutande kapitel vars huvudlinjer i allt väsentligt framstår som övertygande. Det hindrar dock inte att även detta parti – dock i avgjort lägre grad än vad som gäller för främst *Endymion* – störs av ställvis tunn exemplifikation, resonemangsmässig vidlyftighet och pressade komparationer. Som exempel kan anföras sid. 203 f., där Lovén för ihop Österlandet i Endymion och Sardanapal i *Hans Alienus* med den cancersjuke Karl XI. Formuleringen »Sardanapals härjade gestalt kan anas i den förtvinade Karl XI» övertygar inte – särskilt inte i en jämförande belysning av kontexterna.

Det är synd att Lovén avslutar som han gör; det finns väl knappast någon läsare som skulle ha så högt ställda förväntningar på den mytiska läsarten som författaren skisserar. Självklart kan inte heller denna *approach* förklara alla ambivalenser, spänningar och paradoxer. Även den mest rabiate dekonstruktivist hade nog givit upp på förhand inför en dylik uppgift.

Svante Lovén är värd respekt för sin bok. Den hade blivit bättre om *Endymion* hade fått stå tillbaka för *Karolinerna* och *Folkungaträdet*, men Lovén har hela tiden hållit fast sin ambition att kartlägga de mytiska mönstren som han uppfattat och definierat dem och deras uttryck i de studerade texterna. Ställvis har han därvidlag inte övertygat mig, men de invändningar jag har haft, främst då i fråga om läsningen av *Endymion*, tillämpningar av vissa begrepp, interpretativa, komparativa och andra, hindrar inte att Lovén skrivit en givande bok. Han har djärvt spänt sin båge och kvar står en ambitiös, energisk och intressant framstöt på ett svårbemästrat område.

Ulf Malm

Hans Lindström: *Skrattet åt världen i litteraturen*. Carlsson. Stockholm 1993.

Den metod man kan vaska fram som Hans Lindströms huvudsakliga tillvägagångssätt är att med Michail Bachtins doktorsavhandling om François Rabelais som huvudverktyg analysera en rad skönlitterära prosaverk från sekelskiftet 1900 och framåt (*Don Quijote* gör dock ett kort gästspel). Lindström skriver på s. 260: »Det var först när jag fick den engelska översättningen av Michail Bachtins bok om Rabelais och skrattets historia, *Rabelais and His World*, i min hand som jag började ana att det kunde finnas en utväg. Det var, insåg jag snart, hos Bachtin, men då långt ifrån bara i boken om Rabelais, den andra möjligheten för att diskutera skrattet fanns.»

Nu är ju Bachtin i sin avhandling väl medveten om att de yttre betingelser, han anser ha framkallat den folkliga skrattkulturen under medeltiden och renässansen (nämligen den ofrihet som de världsliga och kyrkliga myndigheterna påtvingade större delen av Europas befolkning), förändras redan under senrenässansen. Med de yttre betingelserna förändras även karaktären på den folkliga skrattkulturen och dess muntliga och skriftliga litteratur, som Bachtin kallar för »den groteska realismen». Om dessa förändringar i förutsättningar och utformning handlar s. 43–62 i den svenska översättningen av rabelaisboken. Särskilt betonar Bachtin hur genren under 1900-talet fullständigt ändrat karaktär, att den följer två traditionskurvor: en som han kallar »modernistisk grotesk» (Alfred Jarry, surrealisterna, expressionisterna) och en som han kallar »realistisk grotesk» (Th. Mann, Brecht, Neruda). Tanken att utnyttja analysinstrument i Bachtins rabelaisavhandling – uttryckligen avsedda för medeltidens och renässansens kultur – för att analysera 1900-talsverk och deras mottagande synes följaktligen ingalunda självklar. Hans Lindström citerar ur Bachtins år 1963 publicerade *Problem i Dostojevskijs poetik*, där ryssen utfärdar samma varningens ord som i sin bok om